

„A TUDOMÁNYT KORMÁNYOZNI TUDOMÁNY NÉLKÜL ALIGHA LEHET”¹ TUDÁS ÉS JOG TÖRTÉNETI ÉS TÁRSADALMI ÖSSZEFÜGGÉSEI HORVÁTH BARNA JOGSZOCIOLÓGIÁJÁBAN

Zsidai Ágnes

CSc, Dr. habil. egyetemi docens,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jog- és Társadalomelméleti Tanszék
zsidaagnes@ajk.elte.hu

Horváth Barna Jogszociológia című 1934-ben, eredetileg németül megjelent főművében az életmű centrumát képező *szinoptikus-procesz-szuális* jogelméletének kidolgozásával saját kora, s egyben az európai jogfilozófiai gondolkodás egyik *legeredetibb és legprovokatívabb* teljesítményét hozta létre. Vélhetően ennek tudható be, hogy a művet és Horváth személyét mind kortársai, mind az utókor elemzői ellentmondásosan ítélik meg. Magyarországon a korszak vezető jogfilozófusa, *Moór Gyula* lekezelő módon „panoptikus jogelméletnek” nevezi Horváth elméletét, eszmetörténeti hatása kizárólag a tanítványai, *Bibó István*, *Szabó József* és *Vas Tibor* jogbölcseleti munkáiban érhető tetten. Ugyanakkor olyan európai és kontinensen túli kiváló jogtudósok tárgyalják, mint például *Friedrich Darmstaedter*, *Georges Gurvitch*, *Roscoe Pound*, *Alfred*

Vendross, *Wolfgang Fikentscher*, *Manfred Rehbinder*. Egyesek *újkantiánus* gondolkodónak tartják, mások *a szociológiai jogtan*, *a realista iskola*, *az etikai idealizmus* képviselőjének. *A szocialista jogelméleti* irodalomban *Szabó Imre* Horváth munkásságát cinikus tudományos felelőtlenségnek tartja, amely a burzsoá jogbölcselet imperialista stádiumában a jogfilozófia fokozódó züllését és bomlását példázza.

Vajon mi okozta az értékelések ellentmondásosságát, miben rejlik az eredetiség s az általa képviselt tudásfelfogás provokatív jellege?

Horváth Barna sajátos értelemben vett jogszociológiáját *a neokantiánus és az angol-szász* paradigma metszéspontján fogalmazza meg. Elmélete alapjait egyfelől *Kelsen* normativizmusának két – ehelyütt tézisserűen ismertetett – ismeretelméleti-módszertani előfeltevése képezi, vagyis: (a) a *Sein* (lét) és a *Sollen* (kellés) dualizmusa, logikai kettészakítotttsága; (b) a *módszertisztaság* posztulátuma, amely mind a létre, mind a kellésre – a szinkretizmust elkerülendő – kizárólag sajátos

¹ Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán, 2012. december 13-án megrendezett Gábor Luca-émlékkonferencián elhangzott előadás továbbfejlesztett szövege. A cím idézet Horváth Barnától (Horváth 1947, 4.)

törvényszerűségük, a kauzalitás, illetve a normativitás törvényszerűségét érvényesíti. Horváth azonban ki akar szabadulni a kelsenitizista jogtan egyoldalúságából, mégpedig anélkül, hogy annak módszertani eredményeit lerombolná. A normativizmus elméleti buktatóit és hiányosságait azzal kísérli meg kiigazítani, hogy jogszociológiájába az angolszász eredetű pragmatikus-empirikus irányzatok hatására beilleszti a jog *társadalmiságának, történetiségének, tér-időbeliségének és változhatóságának ontológiai* előfeltevéseit. Az ontológiai és az ismeretelméleti előfeltevések közötti diszkrétanciát a *szinoptikus* látásmód oldja fel, anélkül, hogy a módszertisztaság neokantiánus követelményét megsértené. Mivel tény és érték logikailag egymást kizáró fogalmak, Sein és Sollen nem képezhetnek harmadik ismerettárgyat, ily módon az objektíve nem létező ismerettárgy is rendelkezhet harmadik típusú törvényszerűséggel. Ennek megfelelően a jog csak *reflexív gondolati képződményként* (tárgykettősségként), Sein és Sollen összenézéseként képzelhető el. Horváth *processzuális* jogszemléletében a jog tény és érték, természet és norma *szinoptikus* együttlátásaként a társadalom legfejlettebb, legintézményesedettebb eljárási szerkezetében konstituálódik (Zsidai, 2008).

A tudás fogalma és funkciója

Horváth Barna főművének alcíme: *A jog társadalom-és történelemelméletének problémái*. Horváth módszeresen elemzi a jog ún. *alapjával fekvő társadalmi objektívációit*: így a gazdaságot, a harcot, a hatalmat, a tudást (műveltséget) és (sic!) magát az eljárást. Mindezen objektívációk *funkcionális* (és nem kauzális!) összefüggésben vannak a jog történeti valóságával. Míg az alapok a jog konstitutív lehetőség-feltételét alkotják, addig a jog mint

különleges társadalmi technika az alapok fejlődésének egy bizonyos pontján túl nélkülözhetetlen azok továbbfejlődése számára.

Paradox módon Horváth *Jogszociológia* című művében explicite nem fejt ki a *Wissen* (tudás/műveltség) fogalmát, így az 1937-ben megjelent *A jogelmélet vázlat*a című munkájához kell fordulnunk. Eszerint „a műveltség (kultúra) azoknak az emberi magatartásoknak az összessége, amelyek az *egyéni élmények* (gondolatok, érzelmek, akaratok) *folymatáról* leválasztható *közös tartalmakra* (nyelv, irodalom, tudomány, művészet, technika, erkölcs-politikai eszmények stb.) irányulnak, és egymást ezeken a közös tartalmakon keresztül érintik.” (Horváth, 1937, 27.) Ezek a tartalmak végső soron az *igaz, a jó, a szép* fogalmaiban ragadhatók meg: azt mutatják meg, hogy egy adott korszakban, valamely társadalmi közösségben mit tartanak értékesnek. A műveltség tehát a végső értékeszmék *pozitíválódnása*.

Az újkantianizmustól való elmozdulást mutatja, hogy Horváthnál a múlandó valóság (Sein) és az értékeszmék (Sollen) – így a tudás és a jog is – elsősorban akaratilag és érzelmileg hangsúlyozott *szubjektív élményaktusokban* jelennek meg. Ám az egyéni élményeknek általánosságuknál fogva léteznek közös tartalmaik, amelyek leválaszthatók, tárgyszerűvé és közölhetővé válnak: vagyis *objektíválódnak*.

A – mint minden alapulfekvő objektíváció-szinoptikus jellegű eljárásaként felfogott – tudás a jog számára *materiális* objektívációként jön tekintetbe. „A *műveltség* (tudás – Zs. Á.) annyiban alapja a jognak, hogy *közvetíti* vagy pedig *eltéríti* –rendesen pedig elhajlítva közvetíti – a többi tényező hatását, a jog egyéb társadalmi alapjainak a befolyását. Hogy valamely kor és valamely közösség ismeretei, erkölcsi, politikai és művészi teljesít-

ményei mélységesen befolyásolják a gazdaság, a harc és a hatalom hatásait, az kétségtelen. Ez a befolyás kettős. Egyrészt a gazdaság, harc, hatalom a műveltség közvetítő közegén keresztül érvényesítik a maguk hatásait. A műveltség nem akaszthatja meg hatásukat, hanem közvetíteni kénytelen azt, hiszen ezek a hatások, mint tudjuk, természeti szükségszerűségeken alapulnak. A mindenkori műveltség azonban maga is természeti szükségszerűségek nyomása alatt áll, és így az, hogy *miként látja* valamely kor a gazdaság, harc, hatalom természeti szükségességeinek és a maga végső értékeszményeinek a kapcsolatát, hozzátartozik, hozzáértendő a mindenkori gazdaság, harc és hatalom tulajdonságaihoz. Hogy nincs merő *homo oeconomicus*, *homo polemicus* vagy *homo politicus*, az annyit jelent, hogy a mindenkori gazdaság, harc, hatalom nyomása csak akkora, amennyit a mindenkori műveltség közvetíteni képes.” (Horváth, 1937, 28.) A tudás tehát a valóság (tény) és érték tudatosulásának folyamán és mértékében jut be szinoptikus képződménybe. Az objektivációk értelemszerűen rájuk jellemző tudásokat tartalmaznak, a tudás azonban e tényezők „papíron, mechanisztikusan és racionalisztikusan kiszámított” működését csaknem mindig elteríti. De ez az eltérítés csak látszólagos. Mert a gazdaság, harc, hatalom valójában mindenkor *olyan*, ahogyan azt a mindenkori műveltség jól-rosszul, *közvetíti*. A tudás tehát tág értelemben nemcsak az *ismeretet*, hanem a *tévedést* és a *nemtudást* is magában foglalja, mert mindegyik hozzájárul az alapok és a jog teljesítmény-összefüggéséhez.

A tudás a jog történeti változásában

A jogelmélet, jogtörténet és a jogszociológia egyik közös problematikája, hogy miként jön létre a jog? (Szmodis, 2012)

Horváth Barna szerint a jog kezdeteit homály fedi, amely voltaképpen *nemtudást* jelent. *Max Weberrel* és *S. Henry Maine*-nel egyetértve abból indul ki, hogy létezik egy „őseredetinek” számító szubjektív hit, miszerint bizonyos, érvényesnek hitt normák alkalmazandók és alkalmazhatók konfliktushelyzetekben. Ezek azonban nem jelentenek általános jogot. A jog egyszerűen a „levegőben lóg”. Megjelenési formája a „bírói ítélet”, például a *themisztész*,² amit egy adott pillanatban a magasabb instanciák sugároznak. „A primitív lélek ezt a processzust, amely a bírói ítélethez vezet, úgy fogja fel, hogy azt az *ítéletet*, amelyet a bíró ítéletnyilatkozatában kimond, valamely *felettes hatalmak sugallják a bírónak*. Ez a *bírónak a jogi orákulumként való felfogása* annyit jelent, hogy *kezdetben van individuális jog, amely a jogalkalmazástól és a jogalkotástól független, és jogalkalmazással csak akkor válik, amikor sok ilyen konkrét és orákulumszerű ítéletet a jogi műveltség kezd prejudiciumokká átértelmezni*. Objektiválódnak, szabályosságok alakulnak ki az ítéletek gyakoriságában, és ezeknek a *precedenseknek vagy prejudiciumoknak a gyakoriságából absztrahálja a jogász gondolkodás aztán a generális jogszabályt*.” (Horváth, 1932, 219–220.) Horváth a jog keletkezésénél itt arra a paradoxonra mutat rá, hogy egyrészt úgy tűnik: a jog *ex nihilo* keletkezik, – mert az *orákulum* nem a jog mesterséges alkotója, s nem is rögzített szabályok alkalmazója –, másrészt mégis létezik döntés, bizonytalan ugyan, de mégis egyfajta jogi autoritás.

A jog isteni eredetébe vetett hit természetesen fokozza a jog autoritását. Ugyanakkor

² Themisz görög istennő Uránusz és Gaia lánya, az igazság ügyében segédkezett Zeusznak rendet tartani a természetben és az emberek között.

a jog mint általános normák alkalmazását elleplező *hit*, voltaképpen a hatalmi igények elleplezését szolgálja. Horváth ezt egy kínai anekdotával támasztja alá. „Korunkban, amely egyfajta törvényhozási mániában szenved, önkéntelenül is gondolunk azokra a szemrehányásokra, amelyeket Scho-hiang tett Tsen-tschan miniszternek, mikor i.e. 536-ban a Csing-birodalomban ércebe öntötték a bűntetőtörvénykönyvet. A jó politikai érzékkel megáldott kínai úgy gondolta, ha a nép tudná azt, hogy léteznek törvények, akkor nem tisztelné többé feljebbvalóit; mindenki hajlamosná válna a pereskedésre, a könyvekben keresné az igazolást, s annak adózna tisztelettel, aki képes saját érdekeit érvényre juttatni. Ezzel pedig lehetetlenné válna a kormányzás. Szavait a következő megjegyzéssel zárja: úgy hallottam, hogy a gazdagok akkor mennek tönkre, amikor sok a törvényük.” (Horváth, 1995, 392–393.)

A jogról való nemtudásból indultunk tehát ki, ami azonban nem jelenti, hogy ne lenne jogfejlődés, amely – rejtőzködve ugyan, de – a tradíción és a jogi mágián keresztül indul be. Mit értünk ehelyütt *tradíción*? A bíró, aki már egyszer döntött, legközelebb már tekintélyvesztés, elfogultság gyanúja nélkül nem teheti ki magát annak, hogy hasonló ügyben ne hasonlóan döntsön. A tradíció azon hit megvalósulása révén jelenik meg, hogy a „faktikusan újszerű tényállások a jogi megítélés szempontjából valójában semmi újat nem tartalmaznak.” (Horváth, 1995, 303.) Ezt nevezzük fiktiiv jogalkalmazás keretében megvalósuló jogképződésnek. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan, ugyanabban a döntési folyamatban mindenhol fellelhetők *jogi próféciák, kinyilatkoztatások*, amelyeket a *jogi mágia* közvetít. A jogról való tudást a jogi orákulumok (varázslók, papok, próféták, mági-

kusan kvalifikált jogi honorációrok) –, így például Írországban a brehonok, a gall druidák, a frankoknál a rachimburgok, a magyaroknál a gyula intézménye – közvetítik, akik új jogi kinyilatkoztatásokat tehetnek, és ezzel lehetővé válik a már érvényes joggal való szakítás, ami egészen elképzelhetetlen volt mindezidáig. Az interpretáció varázseszközzé válik a próféta kezében. „A jogi kinyilatkoztatás ezekben a formákban a tradíció stabilizálásával szemben őseredeti forradalmi elem, a jog mindenfajta »tételezésének« szülőanyja.” (Weber, 1925, 403.)

A *jogi mágia* Horváth Barna processzuális jogelméletében szorosan összefügg a formalizmussal mint a jog keletkezésének egyik alappillérével. (A másik a norma eredet, vagyis a „karizma” általi meghatározottsága.) A jogi mágia nem az ügy „anyag jogi” eldöntésére vonatkozik, hanem voltaképpen azt jelenti, hogy szigorú szabályok vonatkoznak arra: *milyen* kérdések, milyen formában tehetők fel a mágikus hatalmaknak, mert azok csak a helyesen feltett kérdésekre adnak válasz. A kezdetleges jogoknál a jog „kimondása” a közösség nevében történik. A laikus bírászkodás mágiája (jogtalálás) jelenik meg például a nép (germán törzsek) felkiáltása az ítélettel való egyetértés esetén, vagy morgása, a bíró szidalmazása elégedetlenség okán, továbbá az angol *jury* intézménye a bíró mint egyfajta orákulum mellett.

A jogfejlődés direktebb formáit jelentik a *jogi utópia* és *receptió*. A tradíció és a jogi mágia tisztelete egy ponton túl a jogfejlődés útjába kerül, mert megmerevedik: ha nem is feltétlenül írott formában, de egyfajta „emlékzetben” rögzült pozitív joggá válik. Amennyiben azonban a tisztelet lassan-lassan erodálódik, – márpedig a megszokottság erodál –, és lepusztul a jogról, akkor már a jogi tudás

nem legitimálja a pozitív jogot, hanem ellenkezőleg: forradalmasítja azt, paradox módon éppen azért, hogy a tradíció és mágiai helyébe lépő jog mögötti jogra: mégpedig *természetjogra* – mint *jogi utópiára* – hivatkozik (Horváth, 1939). Az utópikus mozzanat a szinopszisban a magatartásoknak bizonyos értékekre tekintettel történő megvalósulásának potencialításában rejlik – még akkor is, ha ez nem tudatos (Cs. Kiss, 1998). A *jogi utópia* megjelenhet például isteni jog formájában, de fakadhat az ember testi-lelki mivoltából vagy akár az emberi eszből. Ezek *rögzített*, tapasztalatfeletti jogról való tudást jelentenek. Horváth szerint azonban léteznek másféle, így: logikai /szociológiai/ politikai értelemben vett természetjogok is (Horváth, 1928). A jogi utópia másik fajtája „a törvényhozás korlátlan autoritására, a joggal való tetszőleges kísérletezés lehetőségére... vonatkozó tudás”, vagyis az arról való tudás, hogy „végső soron *minden* joggá tehető.” (Horváth, 1995, 306.)

A jogi utópia, amely lehetővé teszi az új feltalálását, a jogtalálást, voltaképpen egy *metajogi* elem. „E jogfelettségbe vetett hit képezi azt az *archimédészi pontot*, melyen keresztül fenekestül felforgatják a pozitív jogot. Ennek a jog mögötti jognak a *megváltoztathatatlan* helyessége jelenti azt az ideológiai árat, melynek megfizetésével megszerzik a pozitív jog szabad *megváltoztatásának* lehetőségét. Természetesen a jogi utópia mint megváltoztathatatlan-helyesről való tudás *maradéktalanul* kíván megvalósulni.” (Horváth, 1995, 304.)

Amikor azonban az „elérendő” már térbe és időbe helyeződik, akkor az utópia *receptióvá* válik. A recipiált jog utánozhatósága egyébként maga is tartalmaz egy utópikus mozzanatot: vagyis, hogy a receptió elő fogja segíteni a jogfejlődést. Természetesen a receptiónak is megvannak a konkrét történeti-társa-

dalmi előfeltételei. „A római jogot mint *ratio scriptát* (írott ésszerűség, törvény, jogszabály) sohasem tarthatták volna a jogi utópia megtestesülésének, s nem is recipiálhatták volna, ha a reneszánsz és az itáliai egyetemeken megőrzött római jogi képzés, a jusztiniánuszi kodifikációnak a fejedelem impériumára vonatkozó felfogása (amely a központi hatalom akkori igényeinek oly nagyon kedvezett), s végül a jogbiztonság és a kifejesztett kötelmi jog iránti általános igény nem egyengette volna számukra az utat” (Horváth, 1995, 393.). A receptió azonban nem jelent pusztán utánczást, hiszen a jogintézmény az idegen földön mássá változik.

Az a felfogás, hogy „minden joggá tehető”, maga is jogi utópia. A modern kodifikációkkal, a törvénypozitivizmussal, a törvényhozó *egyre erőteljesebb megterhelésével*, a *jog termelésével az utópikus gondolat* a racionalizáció tudásformájává alakul. Az utópikus jogtudat mintegy a „megszüntetve megőrizve” hegeli módján önmagát transzcendálja, méghozzá egy ellentétes végletbe, hogy aztán „megállapodjon”.

A racionalizmus az ész mindenhatóságát vallja, mind a megismerés, mind a világ konstruálása szempontjából. A törvényhozó, a szuverenitás, a hatalmi ideológiák omnipotenciájáról kialakított utópikus tudatnak értelemszerűen megfelel a *jog racionalista* racionalizása. Azonban – mint minden álláspont, melyet túlfészítenek – alá is ássa önmagát. Ezért Horváth a kritikátlan dogmatikus racionalizációval szemben – Weber, *Pound*, *Cardozo* és *Laski* érdemeire hivatkozva - a *kritikai racionalizálásra* hívja fel a figyelmet, amely tudomásul veszi a jog mint tudásforma ésszerűsítésének léthelyezethez való kötöttségét, történeti, társadalmi, szociológiai határait, eszmetörténetileg változó megítélését: vagyis

a jog *feltételezettségét* és *feltételes érvényességét*. Horvát racionalizálásnak „az egyszerűsítést, a leépítést, a takarékoság érvényesítését, az egységesítést, rendszerezést, fogalmilag következetes kiépítést, az áttekinthetőség és kiszámíthatóság fokozását, az eredményesség és tervszerűség emelését, új célgondolatokhoz, szükségletekhez, méltányossági, erkölcsi eszmékhez való alkalmazkodást” (Horváth, 1933, 2) tekinti. A minden igényt kielégítő definíció első pillantásra ellentmondásokkal terheltnek tűnne, ha Horváth nem volna tisztában a jog racionalizálásának törvényszerűségeivel, melyek közül a kritériumok relativitását, a folyamat perspektivitását, és annak transzformációját emeli ki.

A jog racionalizálása ugyanis emberi, alanyi tevékenység, a célok és eszközök közötti összefüggések helyes, illetve téves felismeréséből tevődik össze. A kritikai beavatkozó tisztában van azzal, hogy a racionalitásnak nincsenek abszolút kritériumai. Minden történeti perspektíva partikuláris, csak meghatározott részaspektusokat fog fel irracionálisként és racionálisként. Van, ami formálisan racionális, de materiálisan irracionális – és fordítva. A logikustól eltérőek a teleologikus és axiológikus szempontok. Továbbá nem pusztán a tetszésünkön, erőfeszítéseinken, hanem a körülményeken is múlik, hogy mit tudunk megvalósítani. Tisztában kell lenni azzal is, hogy a folyamat szükségszerűen transzformációnak alávetett: a jog egyidejűleg racionalizálódik és irracionalizálódik.

A kritikai racionalizáció épp azért kritikai jellegű, mert tervébe, programjába beépíti a jog óhatatlan irracionálisát. Az így felfogott és fejlesztett jog végképp leszámol a jog *ex nihilo* megteremtődésével, egyidejűleg bír pozitivistá és természetjogi hittel. Tudomásul veszi, hogy a jogban mindig maradnak irra-

cionális elemek: értékek, célok, utópiák, az eljárás mágiája, sőt a fejletlenebb jog tradíciója. „A jog csak a társadalom, a kölcsönös kényszer, az emberi tévedés és eltévelyedés irracionálisának esetén maradhat egyáltalán racionális” (Horváth, 1995, 307). Amennyiben a jogot tökéletesen lehetne racionalizálni, akkor az magát a jog feleslegessé válását, pusztulását jelentené: vagyis a „bölcsek köztársaságának” megvalósulását.

A tudás és jog társadalmi teljesítmény-összefüggése

Mint azt már rögzítettük, Horváth Barna jogszociológiájában a műveltség (Wissen=tudás) a jog negyedik legfontosabb társadalmi alapja, közvetíti és eltéríti az egyéb alapok – a gazdaság, a harc, a hatalom, az eljárás – teljesítményeit, továbbá a tudás tágabb fogalmába beletartozik a tévedés és a nem-tudás is.

Amennyiben a *technikai* jellegű tudásokat vesszük górcső alá, könnyen belátható, hogy pl. a puskapor, az iránytű, a nyomtatás nélkül létre sem jött volna (vagy nem ebben a formában) a hadijog, a tengeri jog, a sajtójog; a földművelés kifejlődése, az öntözés nélkül a földmagántulajdon vagy a szolgalmi jogok. A tudás tehát *közvetíti* a többi alap teljesítményét, de egyúttal mederbe is tereli, beszabályozza, *eltéríti* azt ahhoz képest, mintha azok hatásai közvetlenül érvényesülnének. E közvetítés és eltérítés a *szellemi tudományok* területén bár rejtettebben, de ugyanúgy tettenérhető a folyamat. A monoteizmus, a szent és a profán szétválasztása például összefügg a monarchia kialakulásával; a nyelvtudomány, az irodalomtörténet, a művészetek fejlődése a nemzetállamok kifejlődésével; mindezek a szuverenitás, a centralizáció, az egységes jogrendszer kiformalódásával. A *filozófiai* tudás is befolyásolja a jogfejlődést: más jogi világ

épül fel a „túlvilági hit, az akaratszabadság, az autonóm erkölcsiség, s az eszme elsődlegességének építőköveiből”, mint „az ateizmus, a determinizmus, az öröme, az anyag elsődlegességének építőköveiből”... Akár napjainkban is születhettek volna Horváth következő mondatai: „az eutanáziának, a terhesség-megszakításnak, a házasság felbontásának, a szabad szexuális érintkezésnek, a születésszabályozásnak a személyiség abszolút értékébe vagy a gondviselésbe vetett hit révén vetnek gátat. A büntetés is másképp fejlődik a megtorlás, a javító-nevelés vagy a prevenció eszményének érvényesülésétől függően.” (Horváth, 1995, 308-309)

S hogy az inadekvát tudásra is hozzunk tőle példát: „a tudás általi eltérítés olyan nagy történelmi *tévedések* tartós hatásaiból is felismerhető, mint például a boszorkányhit, a tortúra, az alkímia, a vallási, nemzeti vagy faji fanatizmus, az eretneküldözés, a rabszolgaság, a munkáskizsákmányolás szükségességébe, a népek közötti örök háborúba, a hatalmi ideológia uralmába, az idegenek megvetésébe vetet hit.” (Horváth, 1995, 309)

A jogfejlődést értelemszerűen a *jogról való tudás* befolyásolja a legközvetlenebbül. Eklátáns példa erre az eltérő jogi tradíciók, a jogkeletkezés- és természetesen az állam centralizáltsága, berendezkedésének módja stb. – által befolyásolt kontinentális és angolszász jogok különbsége. A probléma megvilágítható az általános jogi meggyőződéseken alapuló eltérő *jogelméleti paradigmák* révén is. A sztrikt jogfelfogás pl. akadályát jelenti a méltányosság kiterjesztésének. De csak akadályát, és nem lehetetlenségét. A méltányosság uralmát megszenvedti a sztrikt jog, azonban az a jogdogmatikai tipizálásban mégiscsak megjelenik. A törvénypozitivizmus szillogizmuselmélete szerint a „bírók csak a törvény szavait

kimondó szájak”, azonban a döntési kényszer következtében a logikai értelmezés fokozatos kitágításával – s tegyük hozzá: a judiciumért való felelősségvállalás okából – ha szerény mértékben is, de mégiscsak megjelenik a bírói jogalkotás, kialakul egyfajta precedensjog.

A *formalizmus* a jog lényegét egyértelműen az a priori formában pillantja meg. Horváth Barna szerint ez mégis magában rejtje azt a paradoxont, hogy: „egyfelől... egy olyan *elfedő, igazoló, állagmegőrző* ideológiát jelent, amely *eltéríti* a fejlődés materiális posztulátumokban gyökerező irányzatait. Másfelől viszont – épp a tartalommal szembeni közömbössége folytán – a tartalom által meghatározott fejlődési törekvések *közvetítője* is, mivel egyazon közömbösséggel képes eltérni *minden* tetszőleges tartalmat.” (Horváth, 1995, 311) Ehhez hasonlóan a pozitívizmus elfajult formája, az imperatív jogelmélet is megőrzőleg hat azáltal, hogy vagy a fejlődést értelmezi megparancsoltként, vagy a konkrétan elrendeltet értelmezi jogként – függetlenül attól, hogy az ténylegesen érvényesül-e. Azonban a szokások, az élő jog elfojtásával bármennyire is akadályozza a jogfejlődését, a megparancsolttság, illetve a parancsok fejlődéshez való igazításának fikciójával mégiscsak át tudja hidalni a „*Law in Books és Law in Action*” közötti szakadékot.

A közvetítés és eltérítés egyidejű teljesítményei a *természetjogban* is megmutatkoznak. A forradalmi természetjogi utópia a pozitív jog feltétlen elutasítását jelenti. Így volt ez a polgári forradalmak idején is. Ez az utópia közvetítette a gazdaság, a harc, a hatalom teljesítményeit pl. az emberi jogok követelésével. Ugyanakkor kodifikálásuk, vagyis pozitíválódásuk eltérítőleg is hat, mert a jog csak azt és annyit enged be, amennyi illeszkedik a dogmatikus felépítményébe: vagyis forradalmi

jellegét fokozatosan elvesztve igazoló jellegű természetjogi ideológiává válik. Ennek megfelelően a tudás addig *közvetít* más fejlődési tényezők teljesítményét, amíg azokkal adekvát, ezzel szemben, ha inadekvátá válik, akkor *eltérít* azt, vagyis adekvátságának elvesztésével párhuzamosan a jogfejlődés számára nyújtott teljesítménye ugyancsak csökkenő jellegű (Szilágyi, 2013).

Mindeddig a tudásnak a jog számára nyújtott teljesítményével foglalkoztunk. Ugyanakkor az objektivációk és a jog közötti kapcsolat nem egyirányú, hanem *reflexív*: vagyis a gazdaság, a harc, a hatalom, a tudás teljesítményei csak azáltal lehetségesek, hogy a jog mint legfejlettebb eljárás saját teljesítményét rendelkezésre bocsátja ezen objektivációk, illetve eljárások számára.

A tudást tekintve ez azt jelenti, hogy annak *társadalmi szervezete* a jog teljesítménye. (De nem maga a tudás!) „A jogi apparátus mélyrehatóan befolyásolja a tudást: vagyis a kutatás, tanulás, oktatás, közlés és terjesztés növekedését, hatásosságát, szabadságát és kölcsönösségét. A releváns, előnyben részesített, propagált és megkövetelt tudás kiválasztása, csakúgy, mint az irrelevánsnak és veszélyesnek, elfojtandónak tartott tudásé, a jogi apparátus közvetítésével játszódik le, s a hatást is ezen keresztül képes gyakorolni.” (Horváth, 1995, 314) Mindig vannak „veszélyes” tanok, és vannak „uralkodó” tanok. A társadalmi tudást a jog a közoktatáson, a kutatómunkán, a tudományos intézetek, a sajtó, a propaganda változatos támogatásán vagy akadályozásán keresztül rendkívüli mértékben meghatározza. Horváth Barnával, Max Weberrel, de a magyar *Bónis Györggyel* együtt ki kell itt emelnünk olyan, a jog tudásszociológiája szempontjából fontos momentumokat, mint az

egyetemi és teokratikus jogászképzés, az ügyvéd kar, a bíró tevékenységére vonatkozó szabályozás, a bürokrácia nem ideáltipikus, hanem történeti állapota, a jogszabályszerkesztés, jogi tanácsadás és nem utolsósorban a jogtudomány jogra, jogfejlesztésre való hatása. A tudás ezek által való tervszerű formáltsága, előre meghatározottsága, sőt, a propaganda – a neveléshez hasonlóan – a jogrend olyan garanciájának bizonyul, amely megbízhatóbb, mint bármely szankció, büntetés, fizikai kényszer.

Jóllehet a jog szervező teljesítménye fontos a társadalmi tudás szervezetére nézve, de nem terjed ki a tudás minden szegmensére, sőt, a legdöntőbbekre alig. Ezt azt jelenti, hogy a jog csökkenő szervező teljesítményt nyújt az igazság megismerése felé vezető úton: vagyis minél inkább „leszabályozzuk” az ismeretszerzést és átadást, az alkotást, vagyis a tudást, annál inkább akadályozzuk szabad fejlődését. „Az igazság és az új gondolatok még a legművészeiben kimunkált szervezetet is forradalmasíthatják. Üldözés és elnyomás által válnak erőssé és hatalmassá, míg a szervezett gondolati tevékenység könnyen rutumba fullad, bürokratizálódik, politizálódik, denaturalizálódik, szükségképpen terhelt a tehetetlenség mozzanatával. A spontán nem helyettesíthető a kierőszakolttal és kimódolttal. Tudás dolgában az utolsó szó mindig a nem támogatott igazságé és a szabad gondolkodásé.” (Horváth, 1995, 315)

A szervezet előtt szüükszerű tévedései miatt rejtve marad a tudás végső titka.

Kulcsszavak: *tudás, jogról való nem-tudás, tradíció, jogi mágia, kinyilatkoztatás, jogi utópia, recepció, kritikai racionalizálás, tudás társadalmi szervezete*

IRODALOM

- Cs. Kiss Lajos (1998): Utópia és valóság. *Jogtudományi Közöny*. 12, 38–44.
- Horváth Barna (1928): Természetjog és pozitívizmus. *Társadalomtudomány*. VIII, 212–247.
- Horváth Barna (1932): *Jogbölcséleti jegyzetek*. (Összeállította: Tézsza József) Szent István-Társulat Rt. szegedi fiókja, Szeged
- Horváth Barna (1933): *A jog racionalizálása*. Stephanium Nyomda, Budapest
- Horváth Barna (1934): *Rechtssoziologie. Probleme der Gesellschaftslehre und der Geschichtslehre des Rechts*. Grunewald, Berlin
- Horváth Barna (1937): *A jogelmélet vázlatja*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged
- Horváth Barna (1939): *Az utópia értelme*. Grill Károly, Budapest
- Horváth Barna (1947): A tudomány felszabadítása. *Huszadik Század*, Budapest, 3. sz. különnyomat.
- Horváth Barna (1995): *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. (Fordította: Zsidai Ágnes) Osiris, Budapest
- Szilágyi Péter (2013): A természetjog és a jogpozitívizmus lehetőségei és korlátai napjainkban. In: Szilágyi Péter: *Jogbölcsélet és jogi dogmatika*. ELTE Eötvös, Budapest
- Szmodis Jenő (2012): *Multidiszciplináris jogi tanulmányok. Jogról az evolúciótól a kultúráig*. Bíbor, Budapest
- Weber, Max (1925): Rechtssoziologie. In: Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*. J. C. B. Mohr (P. Siebeck), Tübingen
- Zsidai Ágnes (2008): *A Tiszta Jogszociológia. Horváth Barna szinoptikus jogbölcsélete*. Szent István Társulat, Budapest

